

OPUS 14-18

OPUS 14-18

KUNSTENAARS AAN HET FRONT VAN WO I

Foto's Philippe Debeerst
Tekst Johan Van Cauwenberge

 | LANNOO

 Klara

INHOUD

9	Van Nieuwpoort tot Belfort
12	1914 HET BEGIN IN BELGIË
21	Antwerpen – Oostende
35	De IJzer onder water
45	De ‘Horror Teutonica’
55	De loopgraven aan de IJzer
71	Kerstmis in de modder van de Westhoek
78	1914–1918 HET FRONT IN FRANKRIJK
91	De ‘War Poets’ aan de Somme
107	Franse intellectuelen
115	‘Dead faces in the water’
125	Duitse kunstenaars aan het front
131	Massagraf aan de Marne
141	Shellshock en tuchtexecuties
155	Verdun
179	De Amerikanen
197	Franse en Duitse kunstenaars aan het front van de Elzas
218	1918 HET EINDE
225	11 november 1918, en daarna
234	Legende
237	Index

VAN NIEUWPOORT TOT BELFORT

HET IS MAAR THEATER.

— A. TSJECHOV

Honderd jaar na het begin van het vreselijkste militaire conflict van de moderne tijd is het duidelijk dat de herinnering aan de Grote Oorlog nooit mag worden uitgewist. In alle landen die door de Eerste Wereldoorlog werden getroffen, zijn er musea, monumenten en herdenkingszuilen opgericht die aan deze periode herinneren.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de aanvallen, de vernielingen en het menselijk leed voor het eerst via fotografie en film direct in beeld gebracht. Ook in de ontelbare periodieken werden de verschrikkingen van de oorlog op een directe wijze getoond. Van bij het begin was het een gruwelijke oorlog. In het vrije Westen werden de wandaden en schanddaden die zich in het oorlogsgebied afspeelden scherp veroordeeld.

We zijn bijzonder goed geïnformeerd over wat er zich in die jarenlange strijd heeft afgespeeld door de verslagen, pamfletten, gedichten, brieven en dagboekbladen van toen. Nu zijn ze jammer genoeg vergeeld en haast vergeten. In *Opus 14-18* willen we de schrijvers en kunstenaars die aan de Eerste Wereldoorlog hebben deelgenomen opnieuw in herinnering brengen en hen de plaats geven die ze verdienen. Eind 1914 schreef de Engelse componist Frederick Delius al een requiem waarin hij alle gesneuvelde kunstenaars wilde memoreren. Zijn collega Edward Elgar volgde hem even later met een gelijksoortig werk: *For the fallen*. In dit boek ontmoeten we dichters die hun romantische toon verliezen zodra ze tot de knieën in het slijk ingegraven zitten, componisten die op de slagvelden toch de inspiratie vinden voor een muziekstuk, schrijvers die het onrecht en de absurditeit van de oorlog aanklagen. Met pamfletten en gedichten win je natuurlijk geen oorlog, maar de standpunten die werden ingenomen kunnen de opinies wél beïnvloeden. In scherp contrast hiermee staan de generaals, die verondersteld worden het hoofd koel te houden, maar zich vergalopperen door het verordenden van de meest absurde bevelen.

Steeds meer discrepanties tekenen zich af tussen verschillende klassen: tussen politici en militairen, tussen burgers en soldaten, en tussen officieren en het voetvolk. Velen hebben de dood in de ogen gekeken en schrijven hallucinante verzen die vaak preluderen op wat hen nog te wachten staat: 'Wanneer ik in een of ander koud en donker gat zal liggen, zal niemand zich nog herinneren wie ik ben', schrijft een dichter. Daarmee omschrijft hij een realiteit die velen te wachten staat. Velen voorvoelen het einde van een tijdperk. De mens is geboren om te denken, schreef de geniale Pascal in het midden van de turbulente zeventiende eeuw. Wat zou hij tweehonderdvijftig jaar later hebben gedacht en geschreven? De mens is geboren om te sterven?

Hoe hebben schrijvers en beeldende kunstenaars deze gruwelijke oorlog ervaren? Raak je daar ooit nog van af? Blijf je niet je hele leven getraumatiseerd door wat je hebt meegemaakt? Valt daar wel mee te leven: de doden die voortleven?

Blijven deze beelden eeuwig in je werk doorzinderen?

Maar het zijn niet alleen degenen die op de slagvelden vochten, werkten of het leven lieten die erover schreven. Ook op het thuisfront werd de oorlog duchtig en vaak heel emotioneel becommentarieerd. De lectuur van de teksten die in de periode 1914–1918 werden geschreven, blijft ook vandaag de dag nog altijd even aangrijpend. Het zijn getuigenissen van een generatie die geoefend was in het verlies. Het was de tijd waarin de macht van een natie nog kon worden afgelezen aan het aantal kolonies dat een land bezat.

In dit boek komen er schrijvers en kunstenaars aan het woord uit verschillende landen die aan De Grote Oorlog deelnamen, en dat uit de twee kampen die toen tegenover elkaar stonden. Het levert een caleidoscopisch beeld op, al is de keuze eigenzinnig, zonder enige aanspraak op volledigheid. Ik heb een selectie gemaakt van namen, feiten en plaatsen die voor mij een bijzondere betekenis hebben.

Soms werden vrienden door de omstandigheden plots gedwongen vijanden. Maar deze zinloze moordpartij is verrassend genoeg ook de plaats geweest waar vriendschappen werden gesmeed over de vijandelijke grenzen heen. Pacifisten en militaristen, links en rechts, oost en west, jong en oud, de oorlog maaide al die tegenstellingen weg.

De selectie aan verhalen en figuren die de tand des tijds overleefden is bijzonder. Niet altijd bleven de beste en sterkste herinneringen bewaard in het collectieve geheugen. Daarom werd in dit boek gekozen voor pakkende geschreven getuigenissen, vaak verbonden met memorabele plaatsen die nog de sporen dragen van dit vier jaar durende pandemonium.

Na 1918 werden de platgebrande steden heropgebouwd, de verwoeste landen weer bewerkt. De *villes meurtries* van Verhaeren, waarvan Kipling en zovele anderen het leed hadden beschreven, verzezen uit hun as, slagvelden werden weer de vreedzame velden van weleer en het leven hernam zijn gang.

Fotograaf Philippe Debeerst observeert met een poëtische blik die indrukwekkende oorden langs de westelijke frontlinie, de 750 kilometer smalle strook van Nieuwpoort tot aan de Zwitserse grens waar miljoenen soldaten streden en het leven lieten.

Dit boek is een confrontatie van twee tijdsegmenten. We willen met deze publicatie een brug slaan in de tijd, van 2014 naar 1914–1918, aan de hand van een tweehonderdtal foto's van het westelijk front en een groot aantal zorgvuldig geselecteerde teksten, een honderdtal *tranches de vie* – voor sommigen hun laatste – geschreven door schrijvers en kunstenaars van honderd jaar geleden.

Voor de gelijknamige radioreeks op Klara volgden we een gelijklopend parcours. Met Isabel Voets en Conz als *compagnons de route* bezochten we plaatsen waar de geschiedenis nog zichtbaar aanwezig is. De belangrijkste dramatis personae komen naast de vele anderen ook terug in dit boek.

Dank aan Chantal Pattyn voor haar steun aan dit project en ook aan Annick, Rolly, Gert en Geraard voor hun voortdurende betrokkenheid en de vakkundige afwerking van de radioreeks. *Léal Souvenir!*

Johan van Cauwenberge

1914

HET BEGIN IN BELGIË

NOUS SOMMES EMBARQUÉS DANS UNE NOUVELLE
GUERRE DE CENT ANS. NON, TOUT DE MÊME,
CAR DU TRAIN OÙ VONT LES CHOSES,
TOUT LE MONDE SERA MORT AU BOUT DE DIX ANS.

— STUART MERILL

Toen op 28 juni 1914 Franz-Ferdinand, de troonopvolger van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie in Sarajevo werd doodgeschoten, begon een maand waarin de opeenvolgende beslissingen van de Oostenrijkse, Russische, Duitse en Franse mogendheden onafwendbaar naar een oorlog voerden. In november 1913 had de Duitse keizer Wilhelm II koning Albert van België al ingelicht over de onvermijdelijkheid van een oorlog met het in zijn ogen voortdurend provocerende Frankrijk. De Belgische koning legt bij zijn terugkeer uit Berlijn in een memorandum vast dat hij vastbesloten is onmiddellijk de oorlog te verklaren aan elke mogendheid die de Belgische neutraliteit zou schenden. Op 28 juli 1914, dag op dag een maand na de aanslag in Sarajevo, valt de Duitse keizer met zijn troepen Frankrijk, België en Luxemburg binnen. Op 4 augustus overhandigt de ambassadeur van Groot-Brittannië, Sir Edward Goschen, in Berlijn een ultimatum aan kanselier von Bethmann-Hollweg waarin Groot-Brittannië de oorlog verklaart aan Duitsland. De Duitse kanselier verwondert zich erover dat zulke ingrijpende maatregelen worden genomen op basis van 'just a scrap of paper'. Dit stukje papier waar de kanselier op zinspeelt, is het Verdrag van Londen uit 1831, waarin de neutraliteit van België werd gegarandeerd.

Koning Albert I (1875–1934) koos er van bij het begin van de oorlog voor om bij zijn troepen te blijven. De mythe van de koning-ridder ontstaat al meteen tijdens de oorlog. Ter gelegenheid van het eeuwfeest van België verschijnt in oktober 1930 in het Franse *La Revue Hebdomadaire* een portret van 'Le Roi du Centenaire'. Daarvoor doet men een beroep op Raymond Poincaré (1860–1934), die tijdens de Eerste Wereldoorlog president van Frankrijk was, en tot 1929 bovendien meermaals de functie van premier bekleedde in Frankrijk. Hij had de Belgische koninklijke familie van dichtbij gekend tijdens hun verblijf in De Panne. In het portret voor *La Revue* schildert hij de koning af als een resoluut politicus die, als het moet, zelf de verdediging van zijn land op zich zou nemen. 'Begin augustus 1914', zo schrijft Poincaré, 'droeg de gouverneur van Luik, generaal Leman, een koninklijke missive bij zich waarin stond dat hij weerstand moest bieden totterdood omdat de Belgen voor hun bestaan moesten vechten.' En Albert preciseerde: 'België zal tegen Duitsland vechten tot de laatste man. En indien het moet, zal ik zelf het geweer ter hand nemen.' Voorlopig liet de koning het aan de soldaten om de wapens op te nemen.

RIK WOUTERS (Vlaams fauvistisch schilder, 1883–1916) werd bij het uitbreken van de oorlog opgeroepen en als soldaat ingezet bij de verdediging van de fortengordel rond Luik. Zo was hij onder meer gelegerd in Fléron en Chaudfontaine. Slechts een driehonderdtal manschappen met geweren en een paar kanonnen waren er voorzien om de vijand tegen te houden. Bovendien was er tussen de negentiende-eeuwse forten nauwelijks enige versterking aangebracht, wat ze bijzonder kwetsbaar maakte. Op 5 augustus 1914 schrijft Rik vanuit het fort van Fléron aan zijn vrouw Nel:

Chère Moeke,

Wij zijn nu in de loopgraven. De generaal heeft ons zonet laten weten dat er nog groot gevaar dreigt en dat we moedig en rustig moeten zijn. Ik hoop dat ik het kan. Die vuile moffen willen ons dus aanvallen. Vlak voor onze linies is net een huizenblok met dynamiet opgeblazen om vrije baan te hebben; de mensen vluchten naar Luik. Het is indrukwekkend. Als ik echt moet vechten, zal ik wel de moed hebben. Ik hoop van jou hetzelfde. En als ik niet mocht terugkeren, weet dan dat ik altijd van je gehouden heb. We moeten niet te vlug wanhopen. Ik zal altijd alles doen wat ik kan om bij jou terug te keren. Als de Duitsers tot in Brussel komen, breng je dan in veiligheid en zoek bescherming waar je kunt, want ik wil, ik wil naar jou terugkeren.

In de nacht van 5 op 6 augustus breekt de hel los. Het Duitse leger probeert zich tussen de forten een doorgang te banen naar Luik, maar de opmars van de Pruisen wordt door de kanonnières toch tegengehouden. De forten houden stand, even nog, want de communicatie tussen het hoofdkwartier van generaal Leman en zijn troepen verloopt allesbehalve naar wens. Zo laten de veldtelefoonverbindingen het voorlopig afweten. Er doen geruchten de ronde dat Rik Wouters gesneuveld is. Niets is minder waar. Rik Wouters heeft zijn post verlaten en is ternauwernood aan de dood of ten minste toch aan gevangenschap ontsnapt. In de verwarring trekt hij in burgerkleren richting Brussel. ‘Het vreselijke schouwspel van al die jonge doden heeft me gek gemaakt’, schrijft hij aan Nel. ‘Ik heb overwogen om samen met jou te vluchten, want ik kan er niet tegen dat ik zo brutaal van jou ben losgerukt. Liefste Moeke, ik hou zo van jou en het leven is toch zo mooi en zou voor ons zo goed kunnen zijn. Maar ik kan het echt niet. De mensen op wie ik rekende zijn bevangen door een patriottische waan. Ik veeg daar mijn kloten aan. Jij en mijn kunst, dat is genoeg voor mij, maar noodzakelijk om te kunnen leven. Doodgaan, sneuvelen voor het vaderland betekent voor mij niks, niemendal. Bij het zien van al die doden gaat een mens dat beseffen.’

Vrienden weten hem ervan te overtuigen om terug te keren naar zijn divisie, want op desertie staat de dood met de kogel, of in het beste geval een lange celstraf. Rik keert terug naar zijn regiment, dat zich intussen in Jupille heeft teruggetrokken. Niemand heeft zijn afwezigheid opgemerkt. De Duitse opperbevelhebber heeft een nieuwe aanval ingezet, ditmaal met vijfhonderd stuks zware artillerie en honderdtachtigduizend manschappen die als opdracht krijgen de fortengordel neer te halen. In de namiddag van 14 augustus valt het fort van Fléron onder de Duitse stormloop. Een paar dagen later is alles voorbij.

Het Belgische leger trekt zich terug en waar de Duitsers passeren, laten ze een bloedig spoor achter zich. In Dinant, Leuven, Aarschot en Andenne wordt er geplunderd en worden er vergeldingsacties ondernomen tegen de bevolking. Duitse

soldaten vermoorden honderden burgers. Er komt een massale vluchtelingenstroom op gang naar het neutrale Nederland. De regering trekt zich terug naar Antwerpen. Deze stad wordt nu de belangrijkste inzet voor de Belgische verdedigingsoorlog. De Duitsers zetten hun opmars naar de Marne voort, maar vinden het toch ook belangrijk de havenstad Antwerpen in hun bezit te krijgen. De eenheid van Rik Wouters wordt naar het onafgewerkte fort van Haasdonk gestuurd ten westen van Antwerpen. Op 5 oktober steekt het Duitse leger de Nete over en wat later worden de Antwerpse woonwijken gebombardeerd. De Belgische legerleiding besluit zich in de Westhoek terug te trekken, maar de laatste orders bereiken de Antwerpse forten niet meer. Op 10 oktober trekken meer dan veertigduizend Belgische soldaten richting Nederland. Een tiende ervan slaagt erin via Vlissingen naar Engeland te vluchten. De anderen voegen zich achter de IJzer bij de rest van het Belgische leger of trekken naar de Nederlandse grens, waar ze ontwapend worden en in interneringskampen ondergebracht. Rik Wouters en zijn eenheid komen terecht in de kampen van Amersfoort en Zeist. Vanwege zijn slechte gezondheidstoestand wordt hij uit het leger ontslagen. Hij sterft op 11 juli 1916 in een Amsterdams ziekenhuis aan de gevolgen van kaakbeenkanker, amper 32 oud.

Het oeuvre van de geniale Rik Wouters is niet meer weg te denken uit de kunstgeschiedenis. Hij heeft dezelfde mythische status verworven als zijn gesneuvelde collega's August Macke en Franz Marc, een eer die ook schrijvers als Wilfred Owen, Rupert Brooke, Alain-Fournier en Péguy ten deel viel. Anderen – en zo waren er veel meer – verdwenen haast in de vergeetput van de geschiedenis.

RAYMOND DE LA HAYE (Belgisch schilder, 1882–1914) was een luminist. Zijn werk sluit sterk aan bij het symbolisme en het impressionisme, waar heel wat kunstenaars in het begin van de twintigste eeuw in de ban van waren. Deze schilder uit Lier was bevriend met Felix Timmermans, Flor van Reeth en Renaat Veremans. Hij begon mooie opdrachten te krijgen en had al deelgenomen aan enkele tentoonstellingen toen Duitsland België binnenviel. De la Haye werd gemobiliseerd en vertrok richting Luik, waar hij werd ingezet bij de verdediging van de fortengordel. Jarenlang bleef zijn familie zonder enig nieuws over hem. Kort na de bevrijding raakte bekend dat Raymond al tijdens de eerste dagen van de Duitse inval, waarschijnlijk op 6 of 7 augustus 1914, was gesneuveld. Boeren uit de streek herinnerden zich dat ze daar een mooie, rijzige jongeman met een lange baard hadden gezien.

Raymond de la Haye ligt begraven op het kerkhof van Rabosée in Wandre. Een van de laatste teksten die hij in zijn notitieboekje neerpende, doet sterk aan Péguy denken en zou een uitgelezen grafschrift kunnen zijn:

*La lumière m'inonde,
Et mon coeur s'est ouvert.
Mon âme vibre et le bonheur est mien.
Un bonheur durable et saint.
J'en suis certain,
Car il m'allège et me soutient.
Il me dit que nous sommes frères,
Que nous avons tous un même Père,
Une même origine et une même fin.
Je me sens uni enfin
Avec vous tous.
La peine est bannie
Et la douleur finie.
L'hypocrisie est morte
Et tout a une vie,
Du plus petit être au plus grand.*

*Het licht straalt zo in mijn gezicht
En mijn hart gaat weer open
Mijn geest trilt en het geluk is mijn deel
Duurzaam en veilig
Ik ben er heilig van overtuigd
Want het verlicht me en is me tot steun.
Het zegt me dat we broeders zijn
En kinderen van dezelfde Vader
Dat onze oorsprong en ons eind gelijklopend zijn.
Eindelijk voel ik me
Verenigd met u allen.
Het verdriet is gebannen
En het leed is verdwenen.
De schijnheiligheid is dood
En alles komt weer tot leven
Van het nietigste ding tot het machtigste wezen.*

Een groot deel van het oeuvre van Raymond de la Haye ging verloren tijdens de beschieting en het bombardement van Lier. Roem en bekendheid in de artistieke wereld zoals zijn kunstbroeders Fernand Khnopff of Emile Claus hebben verworven, waren voor De la Haye niet weggelegd.

ISI COLLIN (Franstalige Belgische auteur, 1878–1931) meldt zich als vrijwilliger en wordt ingezet bij de speciale munitie-eenheid in Engeland.

Het is hier hard werken en altijd hetzelfde. Ik ben hier nu al negentien maanden obussen aan het draaien en ik krijg er stilaan genoeg van. Ik heb het van eenvoudige draaier tot draadtrekker gebracht. Een jaar geleden klonk dat nog mooi en was dat nog zeldzaam, een intellectueel die uit vaderlandsliefde handenarbeid ging verrichten. Maar nu hebben alle vluchtelingen die nog wat werkkraft hebben zich als arbeider ingeschreven om punten te verdienen; het stelt niks meer voor. 'Het moreel van de troepen' is er niet beter op geworden. Felix Sougenet, drieënveertig jaar, afgekeurd, is weer opgeroepen en moet op 10 augustus zelfs naar het vasteland vertrekken! M'n neefje Pierre Hankar, een vrijwilliger van negentien en de enige zoon van de architect, is gedood door een kogel in het hoofd.

LOUIS PIÉRARD (Belgisch journalist en auteur, 1886–1951), tot wie Collin zich in zijn brief richt, verblijft op dat moment in Den Haag. In 1917 publiceert hij in Parijs *La Belgique sous les armes* en ook *La Hollande et la Guerre*. Piérard gaf lezingenreeksen in de fronthospitalen over onderwerpen als het volkslied, waarmee hij zijn publiek tot tranen wist te bewegen. Deze lezingen hield hij ook in de interneringskampen in Nederland. In het kamp van Zeist vond hij zijn vriend Rik Wouters terug, de geniale schilder die zijn bundel *Le Passant* had geïllustreerd. Na de oorlog geeft Louis Piérard in Leiden *A la gloire du Piotte* uit, een boekje met prozastukjes en gedichten waarin hij zijn eerste contacten met de frontsoldaten en de geïnterneerden van de Nederlandse kampen beschrijft. Hij droeg het op aan zijn overleden vriend: 'ter nagedachtenis aan Rik Wouters, soldaat van het 9de Linieregiment'.

ERNEST CLAES (Vlaams auteur, 1885–1968) is haast uitsluitend bekend gebleven als de geestelijke vader van 'De Witte'. Hij was een rasverteller, die jammer genoeg in het vakje van de heimatschrijvers wordt ondergebracht, hoewel een vierde van zijn oeuvre de Eerste Wereldoorlog als onderwerp heeft. Hij werd begin augustus 1914 gemobiliseerd en naar Namen getransporteerd, waar hij deel moest gaan uitmaken van de verdedigingslinie van de Maasforten rond deze vestingstad. Op 21 augustus moet hij met zijn compagnie de stellingen in Boninne innemen vlak bij het fort van Marchovelette, dat zwaar onder vuur ligt. 's Anderendaags wordt hij door drie kogels en een granaatscherf geraakt terwijl hij een gewonde Franse soldaat probeert te evacueren. Tijdens de oorlog had Claes al zijn oorlogsnovellen gepubliceerd en in 1919 verscheen *Uit den Oorlog, Namen 1914*, dat hij had geschreven op basis van bijgehouden dagboekantekeningen. Daarin staat onder meer de 'geromantiseerde' versie van dit aangrijpend voorval:

Van hieruit zie ik het fort van Marchovelette, waarop het granaten regent of 't een duivelsspel is. Het infanteriegevecht woedt hier in al zijn vreselijkheid tussen Duitse en Frans-Belgische troepen. 't Geweervuur ratelt zonder ophouden, nu meer links, dan meer rechts, en ik zie een troep soldaten in de verte in dolle vaart vooruit stormen. Op een paar stappen van de stelling hoor ik opeens roepen: 'Hé, le Belge... aidez-moi!' Het is een Franse soldaat die daar op de grond ligt, op enkele meter van mij af. Ik ga naar hem toe en hij steekt de handen naar mij uit. 'Voulez-vous me porter derrière cette maison?' vraagt hij, 'j'ai une balle dans la jambe.' Het is een deerlijk klein kereltje, ijselijk bleek. Ik kniel naast hem neer en met veel moeite krijg ik hem op mijn rug. De kogels fluiten ons onophoudelijk om het hoofd. Het soldaatje weegt zwaarder dan ik dacht en ik moet al mijn krachten inspannen om recht te komen. Hij houdt beide armen stijf om mijn schouders geklemd, en ik hoor zijn mond pijnlijk hijgen naast mijn oor. Ik meen hem weg te dragen naar het huisje langs de weg, maar ik heb pas een paar stappen gedaan of een schrill fluitende granaatkartets komt op ons toe, en barst open met een nijldige rrrank! vlak boven onze hoofden. Ik krijg een schok die me bijna omver werpt, de Franse soldaat uit een doffe zucht, zijn armen laten los, hij glijdt zijlings van mijn rug, naast mij op het gras. Ik buig mij over hem neer, zijn rechterarm is bijna gans afgeslagen, de mouw weggerukt, en de lichte stof van zijn hemd kleurt snel rood van 't overvloedig bloeden. Op 't achterhoofd heeft hij ook een fel bloedende wonde. Hij doet nog eens zijn ogen wijd open, staart mij vlak in 't gelaat, fluistert: 'Jésus, Marie! ... Adieu' ... en na een laatste stuiptrekking over heel zijn lichaam ligt hij stil... Ik voel een stekende pijn alsof plotseling een gloeiend ijzer op mijn naakt vlees wordt gedrukt. Ik leg de hand op de wondplaats... Mijn mantel is verscheurd, 't is door mijn vest gegaan, door mijn hemd, en ik voel de natte lauwigheid van bloed. Mijn hoofd duizelt. Nogmaals barst een granaatkartets boven mijn hoofd, en op dezelfde linkerschouder word ik een tweede keer getroffen...

Ernest Claes wordt op 23 augustus door de Duitsers gevangengenomen. In het klooster van Champion, waar hij wordt verzorgd, zetten ze hem in als tolk om bevelen door te geven aan zijn medegevangenen en om te helpen bij de inschrijvingen. Hij wordt op transport gezet naar Duitsland, waar hij op 17 september in Gotha aankomt. Na acht weken in het hospitaal wordt hij naar het krijgsgevangenenkamp van Erfurt afgevoerd. Claes blijft daar vier maanden tot hij op 23 januari 1915 wordt vrijgelaten omdat men hem voor een verpleger van het Rode Kruis houdt. Later schreef hij nog *Bei uns in Deutschland* en de aangrijpende novellenbundel *De Moeder en de drie Soldaten*. Zijn werk behoort tot het beste wat er in Vlaanderen over de Eerste Wereldoorlog is geschreven. Tijdens het interbellum wordt hij directeur van het Beknopt Verslag van de Kamer. Na de Tweede Wereldoorlog wordt hij op beschuldiging van collaboratie aangehouden en opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis. Over deze tragische periode schreef hij later *Cel 269*. In december 1949 wordt hij vrijgesproken en een paar jaar later in eer hersteld. De schrijver Ernest Claes werd na zijn vrijlating gehuldigd als de grote Vlaamse volksverteller, en zo liet hij zich ook graag fêteren. Kort voor zijn dood werd zijn geboortehuis in Zichem nog ingehuldigd als het Ernest Claes-museum.

ANTWERPEN – OOSTENDE

THE TRUMPET SHALL SOUND AND THE DEAD SHALL BE RAISED,
INCORRUPTIBLE.

— CHARLES JENNENS, MESSIAH

Na de val van de fortengordel rond Luik moet het Belgisch leger zich eerst terugplooiën rond Antwerpen. ‘Het gaat er niet om ons terug te trekken in een versterkt kamp,’ zegt koning Albert tegen de Franse minister Klubukowski, ‘maar om weer op adem te kunnen komen om een nieuw offensief in te kunnen zetten.’ Maar het pakt anders uit. Terwijl de Duitse hoofdmacht naar het zuiden afbuigt, rukken twee divisies van het Duitse Vierde Leger op naar Antwerpen. Op 28 september begint de Duitse aanval. De Scheldestad komt onder hevig geschutsvuur te liggen. Het zware Duitse geschut wist ook de fortengordels rond Antwerpen te vernietigen. Toch slaagden zestigduizend soldaten erin te ontkomen. Vanuit België stromen honderdduizenden vluchtelingen de grens over naar Nederland.

Er restte koning Albert niets anders dan zich met zijn leger dichterbij zijn Franse en Engelse bondgenoten terug te trekken in Oostende. Maar de Duitsers verdubbelden hun aanvallen en ook de bekende kuststad bood niet langer voldoende veiligheid. De ‘Koningin der Badsteden’ moest worden ontruimd en werd gedurende vier jaar omgebouwd tot het ‘Bolwerk van de Keizer!’ Wilhelm II kwam er meermaals zijn leger opzoeken om vandaar de frontlinie te inspecteren.

RUPERT BROOKE (Engels dichter, 1887–1915) die door de dichter Yeats was bezongen als de mooiste man van Engeland, ‘a young Apollo, golden-haired’, bericht in een brief aan zijn moeder over de verwarring en de chaos rond Antwerpen:

Die nacht werden we in de trein niet aangevallen. Zo geraakten we buiten Antwerpen en we marcheerden door de straten en iedereen juichte ons toe en men kwam op ons afgestormd; men gaf ons appels en chocolade en vlaggen en kussen, en men riep: ‘Vivent les Anglais’ en ‘hiep, hiep, hiep!’ Toen we bij een gemeente kwamen die Oude-God (of iets in die aard) heet, passeerden ons massa’s vluchtelingen en Belgische soldaten. En elke mijl werd het lawaai harder, vreselijke ontploffingen en knallen. We stopten op het dorpsplein van Oude-God; vijf of zesduizend Britse soldaten, een aantal Belgen, kanonnen die passeerden, transportwagens, motorrijders, adjudanten te paard, stafofficieren en veel anderen. Er heerste een vreemde en opwindende verwarring. Toen het donker werd, vermeerderden de donderslagen en de hemel werd helverlicht door een buitengewone gloed. Iedereen keek bezorgd.

Rupert Brooke is ook de dichter van *The Soldier*, wellicht het bekendste gedicht over de Eerste Wereldoorlog: 'If I should die, think only this of me: That there's some corner of a foreign field that is forever England!' ('Als ik zou sterven, denk enkel dit erbij: Ergens op een vreemd stuk grond is er een hoekje dat voor altijd Engeland is!'). Het wordt gezien als het gedicht dat het best het patriottische gevoel tot uitdrukking brengt dat Engeland beheerste bij het begin van de oorlog. In een ander oorlogssonnet *The Dead* maakt hij duidelijk dat de oorlog een nieuwe periode in de geschiedenis inluidt en dat jezelf opofferen voor de goede zaak de grootste kwaliteiten in iemand naar boven kan halen. Componist Frank Bridge, die de tekst op muziek zette, las er een oproep in tot een zinloze slachting: 'Blow out, you bugles, over the rich dead!' Brooke sterft in 1915 aan de gevolgen van een bloedvergiftiging aan boord van de *Grantfully Castle*, het schip dat hem naar Gallipoli moest brengen.

FORD MADOX FORD (Engels dichter en romanschrijver, pseudoniem van Ford Hermann Hueffer, 1873–1939) is wellicht de meest ondergewaardeerde Engelse auteur van zijn generatie. Zijn vader was een Duits muziekcriticus en zijn grootvader van moederskant de beroemde prerafaëlitische schilder Ford Madox Brown. Voor 1914 had hij al naam gemaakt als auteur van historische romans zoals *The Fifth Queen* over Catherine Howard. Hij vond dat de romanschrijver moest fungeren als de historicus van de moderne tijd. Bij het uitbreken van de oorlog gaat hij samen met heel wat andere schrijvers als Chesterton, Belloc en Galsworthy voor het War Propaganda Bureau werken. De pamfletten die hij er schreef, moesten dienen om de Duitse cultuur onderuit te halen – al richtten ze hun pijlen evengoed tegen de Engelse pacifisten – en om de liefde voor het vaderland aan te wakkeren. Zijn lange zesdelige gedicht *Antwerp* (1914) werd door T.S. Eliot geprezen als het enige waardevolle gedicht dat er over de oorlog is geschreven.

IV

(...)

*and you will say of all heroes, 'They fought like the Belgians!'
and you will say, 'He wrought like a Belgian his fate out of gloom.'
And you will say, 'He bought like a Belgian
his doom.'
And that shall be an honorable name;
'Belgian' shall be an honorable word;
As honorable as the fame of the sword;
As honorable as the mention of the many-chorded lyre:
And his old coat shall seem as beautiful as the fabrics woven in Tyre.*

V

*And what in the world did they bear it for?
I don't know.
And what in the world did they dare it for?
Perhaps that is not for the likes of me to understand.
They could very well have watched a hundred legions go*

*Over their fields and between their cities
Down into more southerly regions.
They could very well have let the legions pass through their woods,
And have kept their lives and their wives and their children and
cattle and goods.
I don't understand.
Was it just love of their land?
Oh, poor dears!
Can any man so love his land?
Give them a thousand thousand pities
And rivers and rivers of tears
To wash off the blood from the cities of Flanders.
(...)*

IV

*(...)
En je zult van alle helden zeggen: 'Ze vochten als Belgen!'
En je zult zeggen: 'Hij wrochtte als een Belg zijn lot uit droefenis.'
En je zult zeggen: 'Hij kocht als een Belg
Zijn doem.'
En dat zal een eervolle naam zijn;
'Belg' zal een eervol woord zijn;
net zo eervol als van het zwaard de roem,
Zo eervol als het noemen van de veelsnarige lier,
En zijn oude jas zal net zo mooi lijken als de stoffen geweven in Tyrus.*

V

*En waarvoor in godsnaam lieten ze het zich aandoen?
Ik weet het niet.
En waarvoor in godsnaam brachten ze de durf op?
Misschien is het niet aan ons dat te begrijpen,
Ze hadden ook kunnen staan kijken hoe honderd legioenen
Over de velden en tussen hun steden
Naar zuidelijker regionen trokken.
Ze hadden de legioenen ook door hun bossen kunnen laten gaan,
En zo hun levens en hun vrouwen en hun kinderen en vee en goederen hebben gered.
Ik begrijp het niet.
Was het gewoon liefde voor hun land?
O arme drommels! Kan iemand zo van zijn eigen land houden?
Geef ze duizendvoudig medelijden
En vele rivieren van tranen
Om het bloed af te wassen van de steden van Vlaanderen.
(...)*